

כנס הרצליה 2018 תשע"ח HERZLIYA CONFERENCE

ניירות רקע לכנס הרצליה ה-18

המניעה, הסיכול ומכת המנע כמרכיבי יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל

מצע לדיון

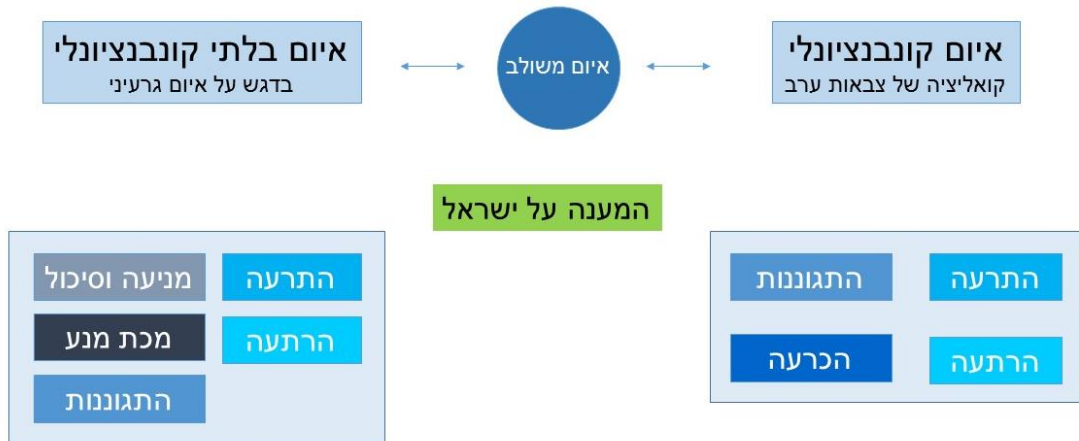
מאי 2018

בימים אלה בהם המאבק נגד פרויקט הגרעין האיראני מגיע לפרשת דרכים ושבועות ספורים לאחר שישראל לקחה אחריות פומבית להשמדת הכור הגרעיני הסורי ב- 2007, דיון בנושא המענה לאיום הבלתי קונבנציונלי כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל הופך לאקטואלי ורלבנטי מאי פעם.

מעצבי תפיסת הביטחון המסורתית של ישראל שהתפתחה החל משנות ה-50, ובראשם ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן גוריון, זיהו שני סוגי איומים מרכזיים שכל אחד מהם בנפרד וקל וחומר במשולב, יכלו להביא להשמדתה של מדינת ישראל. האיום הראשון היה איום קונבנציונלי של מתקפה ערבית משולבת, במספר חזיתות, ("מקרה הכול") להשמדתה של מדינת ישראל. האיום השני נשקף מנשק בלתי קונבנציונלי, כאשר החשש היה שבמידה וימצא נשק בלתי קונבנציונלי בידי מדינות ערביות עוינות הרי שיהיה ביכולתן להשמיד את מדינת ישראל (האיום החמור ביותר נשקף מנשק גרעיני).

תפיסת הביטחון המסורתית עסקה בעיקר באיום של מתקפה מצד קואליציה ערבית ומציאת המענה הנדרש להסרת איום זה. מדינת ישראל גיבשה מענה גם לאיום הבלתי קונבנציונלי אך למרות שמרכיביו היו קיימים כל העת ועברו שינויים בהתאם לאיומים שהתפתחו, מרכיבים אלה לא גובשו מעולם לכדי משנה סדורה בדומה למרכיבי תפיסת הביטחון שעסקו באיום הקונבנציונלי.

התמודדות ישראל עם איומים קיומיים

*איום משולב – איום של מתקפה קונבנציונלית ובלתי קונבנציונלית

המניעה והסיכול של השגת יכולת צבאית בלתי קונבנציונלית ע"י מדינת אויב, היו מאז שנות ה-50 חלק חיוני בתפיסת הביטחון ובמדיניות הביטחון, אולם מעולם לא הוגדרו ככאלה. ישראל נתנה בפועל מענה לאיומי הנשק הבלתי קונבנציונלי בשני מישורים:

- המישור ההרתעתי - באמצעות מדיניות של "עמימות גרעינית".

- המישור המניעתי – באמצעות מהלכים שנועדו למנוע יכולת צבאית בלתי קונבנציונלית (בעיקר גרעינית) מאויביה של ישראל.

במסמך זה אני טוען כי תפיסת הביטחון צריכה להתייחס הן לאיומים הקונבנציונליים והן לאיומים הבלתי קונבנציונליים ולמענה. המניעה, הסיכול ומכת המנע, כמענה לאיום הבלתי קונבנציונלי היו והינם בפועל מרכיבים מרכזיים בתפיסת הביטחון, למרות שלא זכו להמשגה הראויה, ויש להכיר בהם ולכלול אותם כמרכיב מרכזי בתפיסת הביטחון.

התמודדות ישראל עם איומים בלתי קונבנציונליים

מאז מהפכות האביב הערבי ואולי אף קודם לכן ההסתברות לגיבוש קואליציה ערבית שתנסה להשמיד את מדינת ישראל ירדה באורח ניכר והאיומים הצבאיים המרכזיים איתם נדרשת ישראל להתמודד הינם עימותים א – סימטריים מול ארגוני טרור ומהלכים לפיתוח איום בלתי קונבנציונלי (גרעיני) ע"י איראן.

בעוד שבשנים האחרונות נעשים ניסיונות לבצע התאמה של מושגי היסוד של תפיסת הביטחון המסורתית (הרתעה, התרעה והכרעה) באמצעות פירושים עדכניים ורלבנטיים של מושגים אלה ומושג ההתגוננות הפך למרכיב יסוד בתפיסה, הרי שלא נעשה דבר בהקשר של המשגת האיום הבלתי קונבנציונלי.

יתר על כן, במהלך השנים השימוש במניעה וסיכול ומכת המנע הורחב גם לזירות איום נוספות שאינן בגדר איום קיומי ובהן: מניעה וסיכול של הגעת מערכות נשק קונבנציונליות העלולות לסכן את העליונות הצבאית של ישראל או להוות איום חמור על מטרות אסטרטגיות וריכוזי אוכלוסייה, מלהגיע לידי מדינות עוינות. בהמשך הרחיבה ישראל את המניעה והסיכול גם לעימותים הא – סימטריים נגד ארגוני טרור.

הדיון הנוכחי יתמקד בסוגיית האיומים הבלתי קונבנציונליים והמענה של ישראל לאיומים אלה כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל.

שאלות מרכזיות לדיון:

-
- האם מרכיבי תפיסת הביטחון המסורתיים (הרתעה, התרעה, הכרעה וכיום גם ההתגוננות) נותנים מענה תפיסתי גם לאיומים בלתי קונבנציונליים?
 - מה הם המושגים הספציפיים הרלבנטיים לאיום הבלתי קונבנציונלי?
 - מה הן זיקות הגומלין בין האיומים הקונבנציונליים לבלתי קונבנציונליים ובמענה של ישראל לאיומים אלה?
 - האם המענה לאיומים הבלתי קונבנציונליים אמור להיכלל בהקשר של המערכה בין מלחמות (מב"מ) או כתחום שעומד בפני עצמו?
-

המניעה, הסיכול ומכת המנע כמרכיבי יסוד בתפיסת הביטחון של ישראל

ד"ר שאול שי

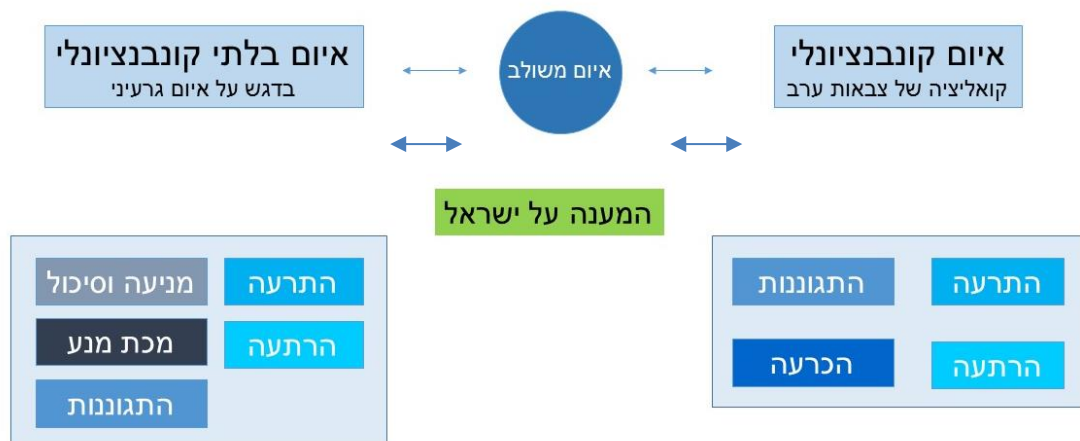
אפריל 2018

המענה לאיום בלתי קונבנציונלי

מעצבי תפיסת הביטחון המסורתית של ישראל שהתפתחה החל משנות ה-50, ובראשם ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן גוריון, זיהו שני סוגי איומים מרכזיים שכל אחד מהם בנפרד וקל וחומר במשולב, יכלו להביא להשמדתה של מדינת ישראל. האיום הראשון היה איום קונבנציונלי של מתקפה ערבית משולבת, במספר חזיתות, ("מקרה הכול") להשמדתה של מדינת ישראל. האיום השני נשקף מנשק בלתי קונבנציונלי, כאשר החשש היה שבמידה וימצא נשק בלתי קונבנציונלי בידי מדינות ערביות עוינות הרי שיהיה ביכולתן להשמיד את מדינת ישראל (האיום החמור ביותר נשקף מנשק גרעיני).

תפיסת הביטחון המסורתית עסקה בעיקר באיום של מתקפה מצד קואליציה ערבית ומציאת המענה הנדרש להסרת איום זה. מדינת ישראל גיבשה מענה גם לאיום הבלתי קונבנציונלי אך למרות שמרכיביו היו קיימים כל העת ועברו שינויים בהתאם לאיומים שהתפתחו, מרכיבים אלה לא גובשו מעולם לכדי משנה סדורה בדומה למרכיבי תפיסת הביטחון שעסקו באיום הקונבנציונלי.

התמודדות ישראל עם איומים קיומיים

*איום משולב – איום של מתקפה קונבנציונלית ובלתי קונבנציונלית

המניעה והסיכול של השגת יכולת צבאית בלתי קונבנציונלית ע"י מדינת אויב, היו מאז שנות ה - 50 חלק חיוני בתפיסת הביטחון ובמדיניות הביטחון, אולם מעולם לא הוגדרו ככאלה. ישראל נתנה בפועל מענה לאיומי הנשק הבלתי קונבנציונלי בשני מישורים:

- המישור ההרתעתי - באמצעות מדיניות של "עמימות גרעינית".
- המישור המניעתי - באמצעות מהלכים שנועדו למנוע יכולת צבאית בלתי קונבנציונלית (בעיקר גרעינית) מאויביה של ישראל.

מדיניות "העמימות הגרעינית"

"בהקמת הכור הגרעיני ראה בן גוריון אמצעי להבטחת קיומה ועתידה של מדינת ישראל, ודרך למחוק את הפער המספרי האימתני בין אוכלוסיית מדינות ערב לישראל".¹ בן גוריון קיבל את ההחלטות בדבר הקמת הכור הגרעיני בדימונה ושמעון פרס היה זה שהצליח לממש ההחלטות אלה בעזרתה של צרפת. שיתוף הפעולה ההדוק בין שתי המדינות קיבל חותם רשמי בהסכם חשאי שהפך את המחקר הגרעיני הצבאי למבצע משותף של צרפת וישראל. הסכם זה נחתם בין פרס לבורז'ס מונורי - שבינתיים נבחר לראש ממשלת צרפת.²

ה"מ לוי אשכול המשיך את גישתו של בן גוריון וראה חשיבות עליונה ביצירת הרתעה גרעינית אך במקביל חתר להשגת הבנות עם ארה"ב בסוגיה רגישה זו. בחלופי איגרות בינו לבין הנשיא ג'ונסון, כתב אשכול: "נוכח מצבנו הפגיע מאין כמוהו - מחסור בשדות תעופה ואוכלוסייה צפופה בתוך אזור גיאוגרפי קטן מאוד - סכנת התקפת הפתע קיימת תמיד. מחויבות ארה"ב לשים קץ לתוקפנות אינה יכולה, כשלעצמה, לסלק את הסכנה הזאת. אנו משוכנעים כי הדרך היחידה למניעת המלחמה היא ידיעתו של הנשיא נאצר, כי ישראל מחזיקה ביכולת הרתעה נאותה".³

ראש הממשלה לוי אשכול היה זה שקבע כבר ב - 1966 את מדיניות "העמימות הגרעינית" של ישראל באומרו: "נשיא מצרים מנסה להערים על הבריות, ולהסיח את הדעת מסכנת הנשק התוקפני המצוי באזור, על ידי הפניית הדעת אל הנשק הגרעיני שאינו מצוי באזורנו ואשר אין אנו מעוניינים שיימצא בו. **אמרתנו ואני חוזר ואומר, כי לישראל אין נשק גרעיני, והיא לא תהיה הראשונה להכניסו לאזור**".⁴ כל ראשי הממשלה שבאו אחריו דבקו במדיניות המוצהרת הזו.

עמימות גרעינית היא מצב, שבו אין אישור רשמי ליכולתה הגרעינית של המדינה ועם זאת יש הכרה בקיומה של יכולת זו, באופן המשפיע על תפיסותיהן של מדינות אחרות ועל מעשיהן.⁵ העמימות הגרעינית מעוגנת בכמה תפיסות יסוד: למען ביטחונה הלאומי חייבת ישראל למנוע ממדינות אויב להשיג נשק גרעיני ועל ידי כך לשמור על מונופול גרעיני המיוחס לה ע"י גורמים זרים. ישראל אינה יכולה לטעון בגלוי למונופול גרעיני ולכן אל לה לאשר את מעמדה הגרעיני.

במרוצת השנים התפתחה העמימות הגרעינית של ישראל לכדי אסטרטגיה ורבים רואים אותה כמדיניות מוצלחת ההולמת את מצבה הביטחוני המיוחד של ישראל.⁶

בשנת 1968 כתב יגאל אלון בספרו "מסך של חול" את הדברים הבאים: "דיון בבעיית הנשק הגרעיני הוא, מבחינה מעשית, בלתי-רלוונטי למצב במזרח התיכון בטווח הנראה לעין, שהרי אין הוא קיים בשום אחת ממדינות המרחב. אך מבחינה תיאורטית ניתן לומר, כי אילו אפשר היה להגיע לאיזון גרעיני, לא היה בכך משום ערובה למניעת מלחמה...איזון גרעיני במרחב ישלול מישראל את היתרון שבנשק קונבנציונלי, שבו מהווים טיבו של המשטר, מבנהו החברתי ואיכות הלוחם גורמים מכריעים ביחסי הכוחות...עם זאת חלילה לנו להתיר לאויב לזכות ביתרון כלשהו בתחום המדע והטכנולוגיה של הגרעין. שומה עלינו להוסיף ולקיים רמה גבוהה של מחקר וטכנולוגיה גרעיניים לצורכי שלום ופיתוח, שלא תניח לאויב להדביקנו. **מקובלת עלי הודעתנו הפומבית של ראש הממשלה, לוי אשכול, כי 'ישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני למזרח התיכון'**. אך ארשה לעצמי להוסיף, כי אל לנו להניח גם לאויב להיות הראשון. אילו הייתה, באורח היפותטי, הברירה בידינו בין נשק גרעיני לשני הצדדים, או לשום אחד מהם, יש להעדיף איזון בנשק קונבנציונלי על גרעיני".⁷

מדיניות ההרתעה של ישראל בהקשר לנשק בלתי קונבנציונאלי הוכיחה את עצמה שכן ישראל מעולם לא הותקפה בנשק בלתי קונבנציונאלי. מלחמת המפרץ (1991) מהווה דוגמה בולטת להצלחה זו כיוון שסדאם חוסיין שלא הורתע מלשגר 39 טילי אל – חוסיין עם ראשי נפץ קונבנציונאליים לעבר ישראל, נרתע מלעשות שימוש בראשי חץ כימיים שעמדו לרשותו, בשל חששו מהיכולת הגרעינית שייחס לישראל. יחד עם זאת, היכולת הגרעינית שמיחסות מדינות ערב לישראל לא תרמה להרתעה מפני עימותים קונבנציונאליים ואף מלחמות קונבנציונאליות.

יצחק בן ישראל בספרו, תפיסת הביטחון של ישראל, טוען ש"קיר הברזל" כפי שבן גוריון בנה אותו, נשען על שלוש רגליים: הרגל האחת היא הרגל של צבא קונבנציונאלי גדול מאוד ובלתי פרופורציונאלי לגודלה של המדינה, הרגל השנייה מתייחסת לנושא הנקרא "פרויקט דימונה" והרגל השלישית היא הרגל של ברית עם מעצמה חזקה.⁸

לדבריו "התפיסה של "קיר הברזל", ובכללה הרגל של הדמוי הגרעיני של ישראל מאפשרות להבין מדוע ישראל לא מגלה סובלנות למצב שבו אחת מאויבותיה המושבעות המצהירה על הצורך בהשמדתה, תהיה מדינה גרעינית".⁹

לדבריו אם למדינה כזו, דוגמת איראן כיום, יהיה נשק גרעיני היא עלולה להשתחרר בזכותו מהחשש של ישראל יש נשק גרעיני והיא תשתמש בו בשעה שתהיה נתונה באיום קיומי. במידה והנשק הגרעיני של האויב ינטרל את הנשק הגרעיני של ישראל, יכול האויב להניח כי בסופו של דבר ידו תהיה על העליונה כיוון שהפוטנציאל שלו (לבנות כוח לאורך זמן ולהילחם) גדול מהפוטנציאל של ישראל. לדבריו זו הסיבה העיקרית לכך שמדינת ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה קיומו של נשק גרעיני בידי אחת מאויבותיה. על רקע זה יש להבין את יחסה של ישראל למאמצי הפיתוח של הנשק הגרעיני של איראן, את הפצצת הכור הגרעיני בעיראק ב-1981, ואת הפצצת הכור הגרעיני בסוריה ב-2007.

המישור המניעתי/סיכולי ומכת המנע

החל משנות החמישים גיבשה ישראל תפיסה לפיה עליה לפעול בכול האמצעים העומדים לרשותה על מנת למנוע ולסכל התפתחות איום בנשק בלתי קונבנציונאלי על עצם קיומה. ההתמודדות הראשונה בסוגיה זו הייתה מול ניסיונותיה של מצרים לפתח טילים בליסטיים ונשק בלתי קונבנציונאלי בסיוע מדענים גרמניים. ניסיונות אלה של מצרים סוכלו באמצעות מערכה משולבת של מאמצים מדיניים ופעילות חשאית של המוסד.

ישראל נדרשה בפעם נוספת להתמודד עם איום של פיתוח נשק בלתי קונבנציונאלי, הפעם ע"י עיראק, בסוף שנות ה-70 תחילת שנות ה-80. מדיניותה של ישראל באותה עת זכתה לכינוי "**דוקטרינת בגין**". זוהי מדיניות של ההנהגה בישראל - שאינה מוצהרת ואינה מתועדת, במסמך רשמי, אך משמעותה שישראל לא תניח לשום מדינה במזרח התיכון לפתח תכנית גרעין למטרות צבאיות שתאפשר לייצר נשק גרעיני, שעלול לסכן את קיומה.¹⁰

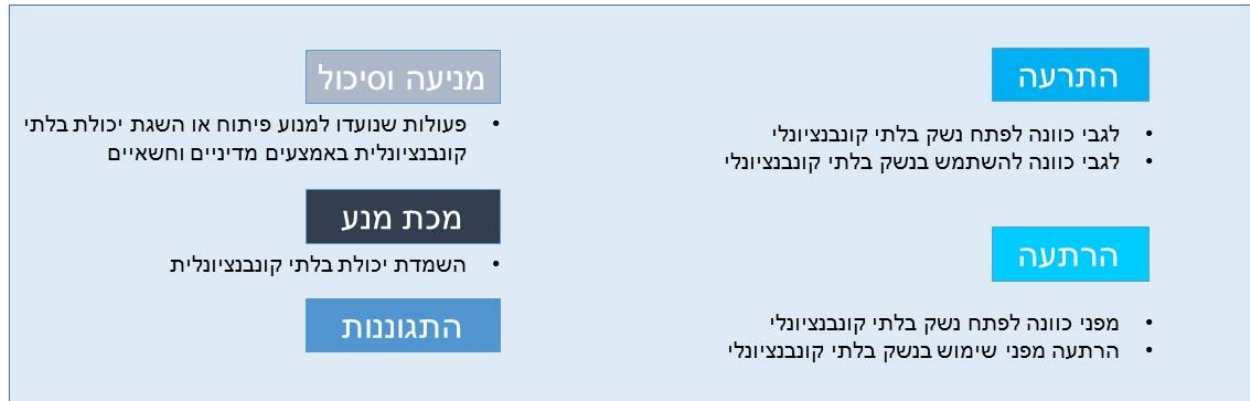
הדוקטרינה נקראה על שם מנחם בגין שהחליט על היישום הפומבי הראשון שלה במבצע "אופרה" ב-1981, שבמהלכו הותקף והושמד הכור הגרעיני שבנתה עיראק. עם זאת, שורשיה של הדוקטרינה נמצאים כאמור עוד בניסיונותיה של ישראל לחסום בתחילת שנות החמישים את פעילות המדענים הגרמנים במצרים כיום מצויה ישראל בעיצומה של מערכה נגד תכנית הגרעין האיראנית.

התמודדות ישראל עם איומים בלתי קונבנציונליים

איום בלתי קונבנציונלי

בדגש על איום גרעיני

המענה על ישראל

המדיניות הישראלית ("דוקטרינת בגין") כוללת את המרכיבים הבאים (כולם או חלקם):

הרתעה אסטרטגית - אודות כוונות של מדינה עוינת לישראל לפתח יכולת גרעינית צבאית.

הרתעה - ניסיון להרתיע את האויב מליזום פיתוח נשק גרעיני בעיקר באמצעות מסרים גלויים או חשאיים, ישירים או עקיפים באמצעות "צד שלישי".

מניעה וסיכול - במידה וההרתעה כשלה נעשים ניסיונות למנוע את התפתחות האיום באמצעות מהלכים מדיניים וכאשר אלה לא מועילים ננקטים צעדים חשאיים לפגיעה ושיבוש הפרויקטים הגרעיניים של האויב.

מכת מנע - במקרים בהם נשקפה סכנה שלא ניתן לעצור את הגעת מדינת האויב ליצור נשק גרעיני, נקטה ישראל במכת מנע להשמדת מקור האיום – הכור הגרעיני (עיראק 1981, סוריה 2007).

התגוננות – במקביל למכלול הצעדים למניעת התפתחות איום בלתי קונבנציונלי, מתבצעת הערכות להתגוננות מפני איומים בלתי קונבנציונליים (מגון פסיבי כגון חדרים אטומים ומסכות גז, והגנה אקטיבית דוגמת מערכת החץ). עד כה נדרשה ישראל לתת מענה הגנתי לאיום הכימי והביולוגי. דוגמה עיקרית לכך הייתה מלחמת המפרץ 1991.

זיקות הגומלין בין האיום הקונבנציונלי לבלתי קונבנציונלי

ההיסטוריה של מדינת ישראל מלמדת כי בשלושת העשורים הראשונים לקיומה, ההרתעה כנגד מלחמה קונבנציונלית מצד קואליציה ערבית, הוכתרה בהצלחה חלקית בלבד ומדינת ישראל נדרשה פעם אחר פעם לסכל ולבלום יוזמות של קואליציה של מדינות ערביות לתקוף אותה (מלחמת ששת הימים ב 1967, מלחמת ההתשה 1968 – 1970, מלחמת יוה"כ 1973).

בתקופה זו נקטה ישראל פעמיים במכה מקדימה:

- ב- 1956 יצאה ישראל למבצע קדש (מלחמת סיני) בטרם יבשילו היכולות הצבאיות המצריות בעקבות עסקת הנשק הצ'כית – מצרית.
- ב- 1967 ישראל תקפה ראשונה על מנת להסיר את איום הטבעת המתהדקת סביבה של קואליציה ערבית (מצרים, ירדן, סוריה ועיראק).

בשני המקרים אפשרה המכה המקדימה את ניצחונה המהיר של ישראל במלחמה.

למרות שהחל ממחצית שנות החמישים היו ברשות מצרים ומאוחר יותר גם בידי סוריה ועיראק, אמצעי לחימה כימיים, הם נמנעו מלהשתמש בהם נגד ישראל, בזכות ההרתעה הבלתי קונבנציונלית של ישראל.

במהלך מלחמת המפרץ (1991), תקפה עיראק את ישראל באמצעות טילי אל חוסיין ארוכי טווח (39 טילים), אולם למרות שנמצאו ברשותה ראשי נפץ כימיים היא נמנעה מלשגר אותם נגד ישראל. מלחמת המפרץ מהווה דוגמה נוספת לכישלון ההרתעה הקונבנציונלית ולהצלחת ההרתעה הבלתי קונבנציונלית.

דוגמאות למניעה, סיכול ומכת מנע נגד איומים בלתי קונבנציונליים

פרשת המדענים הגרמניים במצרים

תחילת הפרשה ביולי 1962, כשמצרים ביצעה ניסוי מוצלח בשיגור טילים. ב-23 ביולי, יום השנה להפיכה במצרים, נערך מצעד צבאי ברחובות קהיר ובו הוצגו שני סוגי טילים: אל זאפר לטווח 280 ק"מ ואל קאהר לטווח 500 ק"מ. ביולי 1962 סיים מפעל 333 לייצר 30 טילים. ישראל קיבלה מידע שלפיו הטילים שהוצגו במצעד פותחו בעזרתם של מדענים זרים, מרביתם יוצאי גרמניה המערבית, שסייעו למצרים. בהמשך נודע לישראל כי מצרים מפתחת בעזרת המדענים הגרמנים גם ונשק בלתי קונבנציונלי. פרויקט "איביס 1" נועד לפתח ראש חץ קרבי לטילים המצריים שיכיל פסולת רדיואקטיבית. פגיעת טיל כזה הייתה אמורה ליצור זיהום רדיואקטיבי קטלני. פרויקט נוסף של מצרים כונה "קליאופטרה", פרויקט זה עסק בהעשרת אורניום בצנטריפוגות שמצרים רכשה בהולנד ובגרמניה. הצנטריפוגות היו אמורות לספק למצרים אורניום מועשר שיסיפק לייצור 8 פצצות גרעין בעוצמה שהשמידה את הירושימה ונגסקי במלחמת העולם השנייה.¹¹

הידיעות עוררו סערה בישראל ועיתוני ישראל נמלאו בפרטים על סכנת ההשמדה הצפויה לתושבי ישראל מן הנשק שבפיתוחו עוסקים מדענים גרמניים במצרים ובדעת הקהל בישראל התעוררו רגשות אנטי-גרמניים עזים, וגרמניה הואשמה בכך שאזרחיה עוזרים לפתח נשק השמדה נגד ישראל וממשלתה אינה מונעת זאת.

המוסד החל לחקור את העניין, ועמדתו של איסר הראל הייתה כי הסכנה ממשית והוא תבע לצאת בגלוי נגד גרמניה. בדעתו תמכו אנשי מפלגת אחדות העבודה – פועלי ציון, וגם כמה מראשי מפא"י ובהם שרת החוץ גולדה מאיר.

לנוכח ידיעות אלה, מדינת ישראל פעלה בשני מישורים עיקריים לסיכול פיתוח היכולות הבלתי קונבנציונליות של מצרים:

- במישור הביטחוני (החשאי) שכלל שני מרכיבים מרכזיים: איסוף מידע מודיעיני ופעילות סיכולית (מבצעית).
- במישור המדיני (באופן חשאי ולאחר מכן גם באופן גלוי ופומבי).

הפעילות החשאית

המוסד ריכז מאמצים רבים לאיסוף מידע על פיתוח אמצעי הלחימה במצרים ופעילות המדענים הגרמנים במדינה זו. אחד הסוכנים הבולטים של "המוסד" באותה עת במצרים היה, וולפגנג לויץ ("המרגל על הסוס"). לויץ, הצליח בין היתר, להניח את ידיו על רשימת המומחים הגרמנים שהועסקו על ידי המצרים, והעבירה למפעיליו.

בשלהי 1962 החל "המוסד" לפעול נגד המדענים הגרמנים במצרים על מנת להרתיע אותם ולגרום להם להפסיק את פעילותם. אחד המדענים הגרמנים במצרים נעלם ובשנים 1962 – 1963 נשלחו מעטפות נפץ למדענים גרמנים, שגרמו לפציעתם של כמה מהם.¹²

ב-2 במרץ 1963, נעצרו בשווייץ שני שליחי "המוסד", יוסף בן גל, ואדם בשם אוטו יוקליק, שבתחילה היה אחד מן המדענים שפעלו במצרים, אך חזר בו. השלטונות השווייצרים הודיעו על המעצר רק לאחר שבועיים, וממשלת גרמניה דרשה את הסגרתם של שליחי המוסד. לבסוף הועמדו השניים לדין בשווייץ, ב-10 ביוני 1963. השניים הורשעו ונדונו לחודשיים מאסר שקוזזו עם תקופת מעצרו והם שוחררו מיד. המשפט הפנה את תשומת הלב הציבורית ברחבי העולם אל המדענים הגרמנים במצרים ולמסע המתנהל נגדם על ידי המוסד.

המישור המדיני

במקביל, פעלה ישראל גם בערוצים המדיניים להחזרת המדענים ממצרים לגרמניה. כבר באוגוסט 1962, פנה סגן שר הביטחון שמעון פרס לשר ההגנה הגרמני, פרנץ יוזף שטראוס וביקש ממנו שגרמניה תנקוט צעדים להפסקת פעילות המדענים הגרמנים במצרים. במסמך, כתב פרס: "רצינות הנושא שאני רואה חובה להביא לפניך, הביאני לדלג על נימוסים דיפלומטיים מקובלים ולנקוט בפנייה אישית בעניין שהוא ביסודו של דבר לאומי. שיגור הטילים על ידי מצרים גרם לדאגה חמורה בישראל. דאגה זו אינה מוגבלת רק לאופיו של הנשק אלא גם למשמעותו המדינית: מצרים אינה שואפת לנשק לצרכי הגנתה... אין, אפוא, פלא שבד בבד עם שיגור קליעיו, נשא נאצר נאומים חריפים במיוחד שמהם משתמע ביטחון גובר בסיכויי לתקוף את ישראל ולהכחידה. אין אנו מודאגים רק מהנושא הסופי של המלחמה - ניצחון או מפלה - אלא מראשיתה, המחיר התובעני שלה בדם."

פרס הפנה אצבע מאשימה חריפה כלפי גרמניה. "לא היה זה נשק שהובא מרוסיה או מצ'כיה, אלא נשק שפותח במצרים עצמה וכל מי שיודע את רמתה של מצרים ורמת מדעניה יודע יפה שאין בכוחה לפתחו מבלי לקבל עזרה רצינית מבחוץ. נשאלת, אפוא, השאלה: מי עזר למצרים? וכאן אני מגיע לנקודה שהידידות האישית בינינו מחייבת אותי לדבר בלשון ברורה בכדי להעמידך על רצינות העניין. התשובה הרווחת היא שהעזרה העיקרית לכך באה מצד בני עמך... ביודעי כמה אתם הייתם מזדעזעים לרעיון שגרמניה החדשה עלולה להיות שותפה במישרין ובעקיפין במאמץ המצרי-סובייטי להשמיד את ישראל, אני מוצא מחובתי לא רק להסב את תשומת לבך לתמונה המצטיירת, אלא גם להעביר לך מספר שאלות מאלה המנקרות בלב אחדים מאתנו", כתב פרס.

איסר הראל סבר כי במקביל לפעילות החשאית שהוביל "המוסד", ולפניות חסויות לגרמניה, צריך לצאת בביקורת פומבית וגלויה נגד גרמניה ולדרוש ממנה לפעול בתקיפות להפסקת פעילותם של המדענים הגרמניים במצרים.

כנגדו ניצב ראש הממשלה דוד בן גוריון, שהתנגד בתוקף לקו האנטי-גרמני. באותו זמן החלו להגיע כספי מלווה בן חצי מיליארד דולר, עליו הסכים בן-גוריון עם קאנצלר מערב גרמניה קונרד אדינאאור ב-1961. כמו כן הבשיל באותה עת משא ומתן על ייצוא נשק מגרמניה לישראל בתנאים של כמעט מענק, ומשלוחי טנקים אמריקאים מן המלאי הגרמני עמדו להגיע לישראל.

בעמדתו של בן-גוריון כנגד עמדתו של הראל תמך גם סגן שר הביטחון, שמעון פרס. בן-גוריון לא קיבל את הערכת "המוסד" כי ישנה סכנה ממשית של פיתוח מערכות נשק מתקדמות במצרים, והתבסס בכך על דו"ח של אמ"ן. הראל טען כי דו"ח זה היה "דו"ח מוזמן", שמטרתו לתמוך בעמדת בן-גוריון.

ב – אפריל 1963, התפטר הראל מתפקידו כממונה על שירותי הביטחון. על פי טענות אחדות, נבעה התפטרותו מהתנגדותו להוראה שקיבל מבן-גוריון לחדול מן הפעילות נגד המדענים הגרמנים במצרים. עם התפטרותו האשים הראל את בן-גוריון ואת סגן שר הביטחון, שמעון פרס, בכוונה להעלים את הסכנה מידיעת הציבור.

בהמשך, נדונה הפרשה גם בכנסת. ב-20 במרס 1963 הצהירה שרת החוץ גולדה מאיר כי לא מזמן נודע שקבוצת מדענים ומאות טכנאים גרמנים במצרים עוסקים "בפיתוח טילי התקפה במצרים, ואפילו בפיתוח נשק אסור מבחינת המשפט הבינלאומי, המשמש למטרה בלעדית של השמדת החי".

סיכום

פעילות המדענים הגרמנים במצרים סוכלה לבסוף, בעיקר באמצעים מדיניים, לאחר שכל פרטי האיום והפעילות של המדענים הוצגו במלואם לפרנץ יוזף שטראוס, שר ההגנה של מערב גרמניה.

היה זה המקרה הראשון בהיסטוריה של מדינת ישראל שהיא נדרשה לגבש וליישם דוקטרינה של מניעה וסיכול של התפתחות איום שנתפס כסכנה לקיומה של המדינה לכשיבשיל. אופן הטיפול בבעיה תוך שימוש בשילוב של פעילות מדינית ואופרטיבית חשאית, הביא לתוצאה המקווה והפך למודל שמדינת ישראל עשתה בו שימוש גם בהמשך אל מול איומים חדשים שצפו ועלו.

המחלוקת שהתעוררה בין איסר הראל לבן גוריון בסוגיית הטיפול בפרשת המדענים הגרמניים והחשש של בן גוריון מההשפעה של פעילות המוסד נגד המדענים הגרמנים – על יחסי ישראל-גרמניה, הביאה כאמור להתפטרותו של ראש המוסד.

השמדת הכור הגרעיני בעיראק

בשנת 1974, ממשלת עיראק, בהובלת סדאם חוסיין (סגן נשיא עיראק באותה עת), חתמה עם ממשלת צרפת על הסכם בנייה של קריה גרעינית סמוך לבגדד. לפי ההסכם צפויים היו להיבנות שני כורים גרעיניים בסיוע צרפתי, שגם התחייבה להדריך את העיראקים בהפעלתם. הפרויקט, שהצרפתים קראו לו "אוסיראק" והעיראקים "תמוז", היה צפוי להיפתח בקיץ 1980, אך הפעלתו נדחתה לסתיו 1981. מיד עם חתימת ההסכם להקמתם עוררו הכורים דאגה רבה בישראל. למרות שבהסכם נטען שהכורים מיועדים לצורכי מחקר, חששה ישראל כי עיראק תפתח באמצעותם יכולת גרעינית צבאית ותעשה בה שימוש נגד ישראל.

לאחר חתימת ההסכם בין עיראק לצרפת, החלה ממשלת ישראל בראשותו של יצחק רבין לפעול להסרת האיום הגרעיני באמצעות פעילות דיפלומטית מול צרפת ומול מדינות העולם, אולם ללא הועיל. בשנת 1977 נבחר מנחם בגין לראשות הממשלה, וממשלתו החלה לדון בדרכים שונות לעצירת פעילותו של פרויקט הגרעין בעיראק.

המודיעין הישראלי עקב אחר התקדמות הפרויקט הגרעיני, מבנה הכורים ועוצמתם, ותכניות העתידיות של עיראק לשימוש בכורים. המידע המודיעיני עובד והוערך בוועדה משותפת לאמ"ן ול"מוסד". חברי הוועדה השתכנעו כי מטרת פרויקט הכורים אינה רק מחקר, אלא גם פיתוח יכולת גרעינית צבאית, וכי יש לראות בהריסתו יעד חיוני. המודיעין אף בחן אפשרויות שונות לשיבוש הפעלת הכור ובד בבד נדונו בצה"ל אפשרויות מבצעיות לתקיפת הכור, והוחלט כי יש להעדיף תקיפה אווירית.

התקיפה

ב-7 ביוני 1981, ערב חג השבועות, המריאו שמונה מטוסי F-16 ושישה מטוסי F-15 מבסיס חיל האוויר לכיוון עיראק. הם עברו בדרך, במרחב האווירי של סעודיה וכשהגיעו לכור הגרעיני, כ-17 ק"מ דרומית-מזרחית לבגדד, הטילו פצצות במשקל כולל של 10 טונות והרסו כליל את המתקן. לאחר כשעתיים ו-40 דקות שבו המטוסים בשלום לבסיסם.¹³

ב-17:00 אחר הצהריים, כשעה לאחר שהמטוסים המריאו לעיראק, זימן ראש הממשלה מנחם בגין את שרי הממשלה לביתו בירושלים. בגין הודיע שהמשימה נמצאת בעיצומה והשרים המתווכים במתח רב. הרמטכ"ל, רב-אלוף רפאל איתן, עמד בקשר עם חיל האוויר ועדכן את ראש הממשלה על מהלך הפעולה. בשעה 17:40 התקשר הרמטכ"ל והודיע לראש הממשלה כי הפעולה הצליחה.¹⁴

ראש הממשלה מנחם בגין, אמר כי ההחלטה התקבלה כמה חודשים לפני כן. "אבל היו מכשולים. היו שיקולים שונים והיו דחיות מספר, עד שהגענו למצב שבו היה ברור לנו שאם לא נפעל עכשיו, אולי כבר נאחר את המועד. ביולי או בספטמבר הכור הזה, לפי הידיעות המוסמכות שקיבלנו, היה אמור להיות 'חם' ". הוא טען כי אם ישראל הייתה תוקפת את הכור אחרי שהופעל, רבבות חפים מפשע היו נפגעים בבגדד מהקרינה.¹⁵

תגובתה של עיראק

בתגובה לתקיפה, דרשה עיראק, ממועצת הביטחון, לסלק את ישראל מהאזורים ולהטיל עליה סנקציות. דובר המשלחת העיראקית לאו"ם הכריז שארצו אינה שוקלת פעולה מלחמתית נגד ישראל ושהיא יוזמת תגובה פוליטית הולמת.

עיראק ניסתה להמעיט בהערכת חומרתה של המהלומה שניחתה על תכנית הגרעין שלה. השר העיראקי סעדון חמאדי התייחס לתקיפה ואמר: "הכול יודעים שישראל עשתה את כל אשר לאל ידה כדי להפריע למאמצי של עיראק לפיתוח מערכת בסיסית של אנרגיה גרעינית, בו בזמן של ישראל יש נשק גרעיני, כפי שהודתה. המתקנים האטומיים העיראקיים הוקמו למטרות של שלום. הסוכנות האטומית הבינלאומית בדקה אותם ואישרה כי הביטחונות המופעלים בהם מספקים אותה". הוא גינה את ישראל בטענה שקבעה "כללים חדשים" כדי להצדיק את פעולותיה. "שום מדינה ערבית איננה בטוחה מפניה ואינה נמצאת מחוץ לתחום התוקפנות שלה", סיכם השר העיראקי.

תגובות בעולם

בעולם התפעלו מהפעולה הישראלית והשוו אותה למבצע אנטבה, שנערך חמש שנים קודם לכן. אבל מנהיגי העולם לא שלחו ברכות לירושלים. ארצות הברית, על-פי הוראתו האישית של הנשיא, גינתה בחריפות את תקיפת הכור בעיראק. הנשיא האמריקני הורה למחלקת המדינה לדווח לקונגרס בתוך ימים על נסיבות התקיפה, כדי שהסנאט ובית הנבחרים יוכלו להחליט אם הפרה ישראל את ההסכם, שלפיו היא רשאית להשתמש בנשק אמריקני אך ורק למטרות הגנה. ארצות הברית אף הקפיאה לפרק זמן קצר משלוחי ציוד צבאי אמריקני לישראל.

נשיא צרפת פרנסואה מיטראן גינה את ישראל וכך גם ראש הממשלה שלו, שהאשים את ישראל בהגברת המתיחות ובקבירה כינו את התקיפה "פרובוקציה" ובלשכת הנשיא, אנואר סאדאת, אמרו כי מדובר בנזק לשלום.¹⁶

סיכום

מנחם בגין לא היה מנסחה של מדיניות המניעה והסיכול, אלא, הראשון שהוציאה מן הכוח אל הפועל. יום לאחר הפצצת הכור העיראקי אוסיראק, ביוני 1981, הכריז מנחם בגין, שמורשת אוסיראק תהא לדוקטרינה לאומית שעל פיה על ישראל לעשות הכול, כולל נטילת סיכון מלחמה, כדי למנוע ממדינות עוינות באזור להשיג נשק גרעיני. בגין דיבר על "מורשת אוסיראק", במונחים קיומיים, מניעת האפשרות שילדים יהודים יעמדו בסכנת שואה נוספת.¹⁷

יודגש כי, בגין הורה לחיל האוויר להפציץ את הכור העיראקי ליד בגדאד רק לאחר שנכשלו כל המאמצים הדיפלומטיים ופעולות הסיכול המודיעיניות למנוע מצרפת לספק את ליבת הכור וזמן קצר לפני שהכור עמד להיות "חם".¹⁸

התקיפה לא חיסלה לחלוטין את פעילותה הגרעינית של עיראק, כפי שהתברר 11 שנים מאוחר יותר בשנת 1991 בעת מלחמת המפרץ הראשונה. אולם, היא ללא ספק גרמה לדחייה ניכרת בפיתוח היכולת הגרעינית של עיראק. ב"סנדיי טיימס" פורסם לאחר השמדת הכור, כי חקירה הוכיחה מעל לכל ספק שעיראק אכן התכוונה לבנות פצצה גרעינית במתקן שלה ליד בגדד.¹⁹

שנים לא רבות לאחר המבצע, מנהיגים בעולם החלו להצדיק את תקיפת הכור ולהכיר בו כגורם חשוב בעיכוב בפיתוח פרויקט הגרעין העיראקי, עיכוב שאפשר לחסל כליל את יכולות הגרעין העיראקיות במלחמת המפרץ הראשונה ב 1991.

חיל האוויר הישראלי השמיד בלילה שבין 5 ל-6 בספטמבר 2007, כור גרעיני שהקימה סוריה בחשאי, באזור דיר א-זור. מדינת ישראל לקחה אחריות לפעולה רק לאחר 10 שנים.

פרטים אודות תקיפת הכור הסורי התפרסמו בארה"ב כבר ב-2008. בתדרוך של ראש הסי-אי-איי, מייקל היידן ועוזריו לוועדות הקונגרס ולתקשורת האמריקאית באפריל – 2008, נמסר כי המבנה שהופץ בסוריה היה כור גרעיני להפקת פלוטוניום, שסוריה בנתה בעזרת צפון קוריאה על גדות נהר הפרת (מבנה הכור היה דומה לכור גרעיני בצפון קוריאה).

מהדיונים בקונגרס עלה כי האמריקאים ידעו זמן רב, קודם לתקיפה, על פעילות צפון קוריאה בסוריה. בעקבות קבלת המידע, הזהירו גורמים אמריקאים את צפון קוריאה, במסגרת השיחות איתם על פירוק פיונגיאנג מנשק גרעיני וניסו להשפיע על הפעילות שלה בסוריה.²⁰

לדברי פקיד אמריקני בכיר שהופיע בפני ועדות הקונגרס, הכור הגרעיני שהותקף היה בשלבי הקמתו הסופיים. לפי מקורות אמריקאים, ישראל לא הייתה מוכנה לקחת סיכונים ולהמתין ויצאה מנקודת הנחה כי מוטב להסיר את האיום מוקדם מאשר מאוחר, בוודאי כאשר קיימת הזדמנות מבצעית.²¹

ב 10 בספטמבר 2012, פרסם המגזין האמריקאי "ניו יורקר" תחקיר נרחב על הפצת הכור הסורי ע"י ישראל.²² לפי ה"ניו יורקר", ישראל חשדה לראשונה כי סוריה מפתחת פרויקט גרעיני צבאי בשלהי 2006. חלק מהמודיעין הראשוני התמקד במבנה "חריג" גדול ממדים שהוקם בצפון מזרח סוריה, באזור דיר א-זור.

במארס 2007, השיגה ישראל תצלומים של המתחם הסודי בדיר א - זור. המתקן בתמונות דמה למתקן הגרעיני הצפון קוריאני ביונגביון, ובחלק מהתמונות נראו עובדים צפון קוריאנים. התצלומים אימתו את החששות בישראל: פיונגיאנג מקימה במתחם, כור פלוטוניום עבור הסורים.²³

המתקן נבנה סמוך לגבול טורקיה ולגבול עיראק, במרחק של כ-800 מטרים בלבד מנהר הפרת. מומחים שעיינו בתצלומי אוויר ובתמונות קבעו כי מתקן מסוג זה ייעודו- הכנת פצצה גרעינית.

ב-18 באפריל 2007, בפגישה בין שר הביטחון עמיר פרץ לעמיתו האמריקאי, שר ההגנה רוברט גייטס, הועבר המידע לראשונה לממשל בוש והנשיא ג'ורג' בוש הורה על קיום בדיקה אמריקאית עצמאית.²⁴

מומחי המודיעין האמריקאים השתכנעו שהתמונות שהעבירה ישראל אותנטיות. במקביל, הוקמו בממשל האמריקאי שני צוותים לבדיקת המדיניות האמריקאית לטיפול בבעיה, אולם האמריקאים לא היו נלהבים לתקוף בעצמם. ב-17 ביוני 2007, כינס הנשיא בוש את בכירי הממשל והמודיעין. ראש הסי-אי-איי, מייקל היידן, אישר כי הממצאים שהתגלו אינם יכולים להעיד על שימוש אלטרנטיבי של המתחם, פרט לכור גרעיני.²⁵

בארצות הברית וישראל הסכימו על העובדות, אך לא על אופן הטיפול בכור. במגעים שהתקיימו בעקבות המידע, הפציר ראש הממשלה אולמרט בנשיא בוש ובסגנו, דיק צ'ייני, להוביל את תקיפת המתקן הסורי. אמריקה, טען, תהרוג בכך שתי ציפורים במכה אחת, משום שהמתקפה תרתיע גם את איראן מפני קידום תכנית הגרעין שלה. אם ארה"ב לא תפעל, הודיע, ישראל תיאלץ לטפל בבעיה לבדה. הנשיא בוש השיב לראש הממשלה, אולמרט, כי בהעדר הוכחות לקיומה של תכנית נשק סורית, לא יוכל לתקוף. ראש הממשלה אולמרט חשש מהדלפת המידע בידי בכירים בממשל בוש שינסו למנוע בכך תקיפה, אולם בוש הבטיח שכל אנשיו ישתקו.²⁶

במהלך - 2007 התקבל מידע מודיעיני שבעקבותיו העריכו גופי המודיעין בישראל כי סוריה קרובה מרחק של חודשים מהשלמת בנייתו של הכור ומהרגע שבו יהפוך ל"חם", כלומר יוכנס אליו חומר רדיואקטיבי. ראש הממשלה אולמרט, שר הביטחון אהוד ברק וקומץ שותפי הסוד במערכת הביטחון הגיעו למסקנה שאין להשתהות ושעל ישראל לקבל החלטה בתוך זמן קצר. על ראש הממשלה היתה מוטלת האחריות הכבדה לקבל החלטה בעלת משמעויות אסטרטגיות והיסטוריות, שהיו עלולות אף להביא למלחמה אזורית.²⁷

טרם ההחלטה על תקיפת הכור בסוריה, התנהלו מגעים בין ישראל לארה"ב ובמהלכם התברר לישראל שארה"ב מתכוונת לפעול בנושא רק במישור הדיפלומטי. לפיכך ראש ממשלת ישראל, אולמרט, הבין שאם נדרשת פעולה צבאית כדי לחסל את שאיפות הגרעין של סוריה, ישראל תצטרך לעשות זאת לבדה.²⁸

ראש הממשלה וליועציו היה ברור שעדיף לא ליידע את ארצות הברית מראש על ביצוע התקיפה, משתי סיבות עיקריות: הראשונה - מסוכן לחלוק סוד כה רגיש עם זרים, גם אם הם בעלי ברית; והשנייה - אסור לעשות זאת גם ובעיקר מסיבות מדיניות, מחשש שאם היו משתפים את נשיא ארצות הברית בהחלטה, היו הופכים אותו שלא מרצונו לשותף לקבלתה ותמיד יש להביא בחשבון את האפשרות שהוא יתנגד.²⁹

המועד לתקיפה נקבע ללילה של ה-6 בספטמבר 2007. בתקיפה השתתפו רביעיית מטוסי אף-16, מלוויים במטוסי יירוט מסוג אף-15 שנועדו להיכנס לפעולה רק אם יוזנקו מטוסים עוינים.³⁰

דקות אחדות לאחר התקיפה טלפן ראש הממשלה אולמרט לנשיא בוש, ששהה בביקור באוסטרליה. "אני רק רוצה לדווח שמשוהו שהיה קיים כבר אינו קיים עוד. זה נעשה בהצלחה מלאה", אמר ראש הממשלה לנשיא.³¹

שלא כמו ראש הממשלה מנחם בגין, שניסח הודעה פומבית ולפיה ישראל מקבלת על עצמה את האחריות להשמדת הכור בבגדאד, ראש הממשלה אולמרט החליט שישראל לא תגיב ולא תתייחס לנושא. מאז נשמרה מדיניות זו, אף שפה ושם אישיות ישראלית זו או אחרת השמיעה פליטות פה, שלא הותירו מקום לספק.³² הפרסום הרשמי לאחריותה של ישראל ניתן ב-21 במרס 2018.

התגובה הסורית

בעקבות התקיפה והשקט שהשתרר בישראל, התקשו בממשל הסורי לפרש את מהלכיה של ישראל. ימים אחדים לאחר מכן, מחשש שישראל בכל זאת תיטול אחריות על הפעולה ובכך תביך אותם, החליטו בסוריה לצאת בהודעה רשמית עמומה ביותר. בתחילה הם הודיעו כי מטוסי חיל האוויר הסורי הניסו את מטוסי האויב הישראלי שחדרו לשטחם האווירי. אחר כך הם הרחיבו את ההודעה, וציינו כי כמה ממטוסי האויב הפציצו מבנה נטוש בבסיס צבאי מרוחק.

בשבועות אחרי התקיפה עשו נשיא סוריה בשאר אסד ובכירי משטרו את מרב המאמצים להכחיש שהיעד היה כור גרעיני. בריאיון ל BBC ב-1 באוקטובר טען אסד שמדובר במבנה צבאי שאינו בשימוש, ושר החוץ שלו, ואליד אל-מועלם, חיזק את דבריו בנאום באו"ם באומרו ש"הפצת השמועות והבדיות נותנת הצדקה למעשי ישראל". סגנו של אסד, פארוק א-שרע, הצטרף למקהלת ההכחשות וגרס כי התקיפה נועדה להעלות את המורל בצה"ל אחרי כישלוננו מול חיזבאללה במלחמת לבנון השנייה.³³ שגריר סוריה בארה"ב, עימאד מוסטפה, שלל את ההצהרות וטען כי מדובר ב"פנטזיה". בריאיון לרשת החדשות סי-אן-אן אמר השגריר כי הוא מקווה "שהאמת תצא לאור בפני כולם. מדובר במבוכה גדולה עבור ארצות הברית".³⁴

שגריר סוריה בבריטניה, סמי אל-חיאמי, אמר לעיתונאים כי ההאשמה נועדה להפעיל לחץ על צפון קוריאה בשיחות המתנהלות על תכניתה הגרעינית של פיונגיאנג. "אין לכך כל קשר לצפון קוריאה ולסוריה. הם רוצים פשוט להפעיל לחץ נוסף על צפון קוריאה ולכן המציאו את הסיפור הזה", אמר חיאמי והוסיף "זוהי מניפולציה פוליטית לקראת השיחות עם צפון קוריאה, כדי להגביר את הלחץ שמופעל עליה." לדבריו, לשיתוף הפעולה בין צפון קוריאה לסוריה אין כל קשר לכור, מאחר שהוא כלכלי בעיקרו.³⁵

סיכום

משמעות השמדתו של הכור בסוריה, היא ש"דוקטרינת בגין" הופעלה בפעם השנייה בתולדות המזרח התיכון והיא שמשוהו גם איתות לאיראן, כי אם לא תחדל ממאמציה להשיג נשק גרעיני, יתכן וישראל תאלץ להפעיל את "דוקטרינת בגין" בפעם נוספת.

ההתמודדות עם איום הנשק הכימי של סוריה

סוריה החלה בפיתוח ובהצטיידות בנשק כימי בשנות ה-80 כמענה ליכולות הגרעיניות שסוריה מייחסת לישראל. סוריה סירבה לחתום על האמנה האוסרת על פיתוח, ייצור ושימוש בנשק כימי אולם לא הודתה בקיום נשק כזה ברשותה מחשש שיינקטו נגדה צעדי ענישה בדומה לאלה אשר ננקטו נגד סדאם חוסיין בעיראק. בפועל סוריה פיתחה והצטיידה במגוון חומרי לחימה כימיים (לרבות גזי עצבים) וחימוש פגזי ארטילריה, רקטות, טילים ופצצות אוויר בחומרי לחימה אלה.

ביולי 2012 על רקע מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה, הודתה סוריה לראשונה כי ברשות הצבא הסורי הנאמן לאסד יש נשק כימי. בישראל וגם בארה"ב היו חששות כי נשק כימי יועבר ע"י משטר אסד לארגון החיזבאללה או יפול לידי ארגוני אופוזיציה ג'יהאדיסטיים. על רקע טענות שמשטר אסד עושה שימוש בנשק כימי נגד המורדים הכריז נשיא ארה"ב אובמה על "קו - אדום" לפיו שימוש בנשק כימי יגרור תגובה צבאית אמריקאית נגד משטר אסד בסוריה.

טענות חוזרות ונשנות בדבר שימוש בנשק כימי על ידי משטר אסד שהועלו ע"י גורמי אופוזיציה סורים נדחו פעם אחר פעם ע"י ארה"ב. באפריל 2013 הודיע רח"ט מחקר באמ"ן כי כוחות אסד השתמשו בנשק כימי, ככל הנראה גז עצבים מהסוג סארין, אולם גם הפעם ארצות הברית הסתייגה תחילה מהערכה זו של אמ"ן.

ב-21 באוגוסט 2013, תקפו כוחות אסד בנשק כימי את אזור ע'וטה, בפרברי דמשק, שנשלט ע"י כוחות האופוזיציה וגרמו למותם של כ-1400 בני אדם. בעקבות התקפה זו הודיעה ארה"ב כי משטר אסד חצה את "הקו - האדום" האמריקאי ואיימה לתקוף ולהשמיד את מערך הנשק הכימי של כוחות אסד. לקראת המהלך הצבאי גיבשה ארה"ב קואליציה של מספר מדינות אירופאיות אשר הכריזו כי יצטרפו למהלך האמריקאי.

רוסיה בעלת בריתו של אסד התנגדה לתקיפה מחשש שמתקפה של המערב תביא לנפילתו של משטר אסד ויזמה מהלך מדיני שמטרתו לסכל סכנה זו. במסגרת מגעים שהתנהלו בין וושינגטון למוסקבה וועידה שכונסה בז'נבה הגיעו הצדדים להסכם לפיו יעביר משטר אסד את הנשק הכימי שברשותו וכן את יכולות הייצור וחומרי הגלם לפיקוח בינ"ל שיביא להשמדתו (*Framework for Elimination of Syrian Chemical Weapons*). ב-23 בספטמבר 2013 אימץ ה-OPCW (*Organization for the Prohibition of Chemical Weapons*) את ההסכם ועוד באותו יום אישרה אותו גם מועצת הביטחון של האו"ם (החלטה 2118).

האמנה לאיסור על נשק כימי נחתמה ב-1992. האמנה הכימית אוסרת על פיתוח, הפקה, ייצור, אחסון והעברה של נשק כימי והיא חלה על כל המדינות החברות ללא יוצא מן הכלל. האמנה לאיסור נשק כימי כוללת מנגנון בקרה ואימות, וכן רשימות מפורטות של חומרים האסורים לפיתוח, להחזקה וליישום. אחריות ליישום ההסכם מוטלת על ה-OPCW.

אסד הכחיש שכוחותיו ביצעו את ההתקפה הכימית בע'וטה, וטען שהוא מחויב לקיום חלקו בהסכם וכי סוריה גם הצטרפה לאמנה הבינלאומית לפירוק הנשק הכימי.

ההסכם שהושג בחסות המעצמות כלל לוח זמנים מפורט ליישום התוכנית להשמדת הנשק הכימי של סוריה. בין היתר נכתב בהסכם כי כל האמצעים לייצור הנשק הכימי יושמדו לא יאוחר מ-1 בנובמבר 2013 וכי כל מאגרי הנשק הכימי והציוד לתפעולו יושמדו במחצית הראשונה של שנת 2014. במקרה שהסורים לא יצייתו להחלטה, מועצת הביטחון הייתה אמורה לדון באפשרות לנקוט צעדי ענישה נגד משטר אסד.³⁶

הסעיף הראשון לביצוע ההסכם קרא לאסד לספק ל-OPCW, בתוך שבוע ימים, רשימה מקיפה של המאגר הכימי שברשותו. הרשימה צריכה הייתה לכלול את כל הסוגים והכמויות של הנשק והגז הרעיל הסורי, מיקומו ואתרי המחקר והייצור שלו. אסד סיפק רשימה זו ועמד בתאריך היעד שנקבע לו.

בעקבות ההסכם גובשו הנהלים לאיסוף ופירוק הנשק הכימי והתהליך יצא לדרך. בשלב ראשון פורקו האתרים והאמצעים לייצור נשק כימי ובשלב שני הוצא הנשק הכימי והחומרים המשמשים לייצורו ממקומות האחסון בסוריה אל נמל לטקיה, שם הועמסו על גבי כלי שיט שהוציאו אותם מסוריה ללב ים ושם הועברו לספינה האמריקנית "קייפ ביי" שהוכשרה לביצוע השמדת הנשק הכימי.³⁷

תהליך הוצאת החומרים הרעילים על פי התוכנית אמור היה להסתיים עד 5 בפברואר 2014 ואילו השלמת פירוק הגז אמור היה להסתיים בסוף יוני 2014 אולם בשל קשיים שונים שהתעוררו התארך התהליך מעבר למועד שנקבע.

באוגוסט 2014 נמסר שהושלם נטרולם של כל החומרים הכימיים שפוננו מסוריה ועלולים לשמש לייצור גז העצבים הקטלני סארין. הארגון לאיסור נשק כימי, הכפוף לאו"ם, אמר כי כ-580 טונות של חומרים מסוכנים נוטרלו בטכנולוגיה חדישה על סיפונה של הספינה האמריקנית "קייפ ריי", בלב הים התיכון. לדבריו, בספינה נותרו כ-20 טונות של גז חרדל וכעת עוסקים בנטרולו. לאחר מכן יועברו שרידי החומרים הרעילים מן הספינה האמריקנית אל מתקנים תת-קרקעיים בגרמניה ובפינלנד שם יושמדו. החומרים שהושמדו עד כה (אוגוסט 2014) מהווים כמעט שלושה רבעים ממאגר הנשק הכימי של סוריה.

הנשיא אובמה הציג את ההסכמה האמריקנית-רוסית כניצחון של ארה"ב, כיוון שמבחינתו האיום בתקיפה בסוריה הביא את רוסיה וסוריה לשולחן הדיונים. "אני בספק אם היינו מגיעים לרגע הזה בלי איום אמין בפעולה אמריקנית בעקבות הטרגדיה של ה-21 באוגוסט, אז נשק כימי הרג יותר מאלף איש", אובמה, שב והדגיש כי העדיף פתרון דיפלומטי לפירוק סוריה מהנשק הכימי על פני מהלך צבאי.³⁸

למרות הציות הסורי להסכם, נותר חשש שבידי משטרו של אסד נשארו מאגרי נשק כימי עליהם לא הצהיר וכן גז כלור, שלא נכלל בשעתו בהגדרות הנשק הכימי. כמו כן, חושדים במערב כי בידי המשטר יש גם נשק ביולוגי, אשר כלל לא עסקו בו במסגרת הסכם הפירוק המקורי.³⁹

החששות כי משטר אסד השאיר בידי יכולות כימיות התאמתו עד מהרה. לאחר מימוש ההסכם, המשיך אסד לעשות שימוש בגז כלור נגד המורדים ומעת לעת גם דווח על שימוש בגזים אחרים.

ב-4 באפריל 2017, כמאה בני אדם, כולל עשרות ילדים ונשים, נספו בתקיפת מטוסי חיל האוויר הסורי בעיר חאן שיח'ון שבמחוז אידליב, עיר המוחזקת בידי המורדים. הפצצות שהוטלו על העיר הכילו גז סארין והייתה זו אחת מתקיפות הנשק הכימי הקטלניות והחמורות ביותר שאירעו בסוריה בשנים האחרונות. התקיפה מהווה הוכחה כי משטר אסד הפר את ההסכם עם ארה"ב ושמר חומרי לחימה כימיים ועשה בהם שימוש.⁴⁰

בתגובה להתקפה הכימית, צבא ארצות הברית שיגר עשרות טילים מספינות קרב בים התיכון לעבר שדה התעופה הצבאי בא-שעיראת, באזור חומס, שממנה יצאה המתקפה הכימית באידליב. דובר הפנטגון מסר כי הטילים פגעו בכלי טיס, בהאנגרים, במאגרי דלק, ביעדים לוגיסטיים, בבונקרים לאחסון אמצעי לחימה, במערכות הגנה אווירית ובמכ"מים.⁴¹

ב 8 באפריל 2018, לפחות 150 בני אדם נהרגו ועשרות נפגעו במתקפה כימית של ממשל אסד על מעוזי המורדים בעיר דומא. על פי הדיווחים, משטר אסד עשה שימוש בגז כלור, וייתכן שגם בגז עצבים כלשהו. ממשל אסד מיהר להכחיש את הדיווחים.⁴²

בתגובה למתקפה הכימית של כוחות אסד, כוח משולב של ארה"ב, בריטניה וצרפת תקף ב 14 באפריל 2018 באמצעות טילי שיט מטרות של משטר אסד בסוריה. במתקפה נורו למעלה ממאה טילים לעבר מטרות בסוריה ופגעו בבסיסים צבאיים, מכוני מחקר ומתקנים לאחסון נשק כימי. הפנטגון מסר כי יכולת אסד להשתמש בנשק כימי נפגעה משמעותית, אך לא ניתן להבטיח שלא יתרחשו תקיפות כימיות נוספות בעתיד.

נשיא ארה"ב דונלד טראמפ אמר כי התקיפה היא תוצאה של כישלונה של רוסיה לפרק את משטר אסד מנשק כימי. בדיון חירום במועצת הביטחון של האו"ם הזהירה שגרירת ארה"ב ניקי היילי כי ארצה תתקוף שוב אם אסד ישתמש פעם נוספת בנשק כימי. ראש ממשלת בריטניה תרזה מיי הבהירה כי ארצה לא תרשה פגיעה בנורמות בינלאומיות, ונשיא צרפת עמנואל מקרון הצהיר שנחצה קו אדום.⁴³

ישראל וההסכם לפירוק סוריה מנשק כימי

בישראל קיבלו בברכה את ההצלחה של ההסכם האמריקני-רוסי לפירוק סוריה מנשק כימי. לאור המהלכים לחיסול מאגרי הנשק הכימי בסוריה החליט הקבינט המדיני בטחוני ב – 19 בינואר 2014 לעצור את חלוקת ערכות המגן לתושבי מדינת ישראל. אולם הוחלט שייצור המסכות יימשך בקצב מצומצם מאוד לטובת כוחות החילוץ וההצלה בלבד. שר הביטחון, משה בוגי יעלון, הסביר את החלטת הקבינט לעצור את חלוקת ערכות המגן לאזרחים: "זאת היא החלטה מושכלת

שהתקבלה באחריות ושיקול דעת", אמר יעלון, "ההחלטה לוקחת בחשבון את השינויים באיומים במזרח התיכון, את עוצמתה ויכולותיה של ישראל ואת התפרקותה של סוריה מהנשק הכימי מחד, ושיפור ביכולות ההתקפיות וההגנתיות שלנו מאידך גיסא".⁴⁴

החלטה זו לוקחת בחשבון סכנה של יכולת שירית שאולי תיוותר בידי סוריה והצורך בשימור מרכיבי התגוננות מסוימים למענה למתארי טרור כימי וביולוגי. אולם פירוק חלק ניכר מהנשק הכימי במערך הצבאי הסורי מבטל את הצורך במענה נרחב ויקר לאיום כימי, ומאפשר להפנות את המשאבים שהוקצו לו לצרכים דחופים יותר - ביטחוניים או אזרחיים.⁴⁵

השמדת מאגר החומרים הכימיים ושליטת היכולת הסורית לייצר מרכיבים חדשים של נשק כימי או למלא ראשי קרב למיניהם, פגעו באופן משמעותי במרכיב מרכזי של היכולת הצבאית - אסטרטגית הסורית מול ישראל, בעיקר בתחום ההרתעה, שכן, הסורים ראו בנשק זה תשובה מסוימת או הרתעה כלפי הנשק הגרעיני שישראל מחזיקה בו, לדעתם.⁴⁶

בעקבות התקיפה של ארה"ב, בריטניה וצרפת בסוריה ב-14 באפריל 2018, ראש הממשלה בנימין נתניהו הביע תמיכה בתקיפה ואמר כי היא הוכיחה שמחויבות המדינות למאבק בנשק כימי אינה מוגבלת להצהרות בלבד. "לפני שנה הבהרתי שישראל תומכת תמיכה מלאה בהחלטתו של הנשיא טראמפ להתייצב נגד השימוש וההפצה של נשק כימי", הוסיף נתניהו, "נחישותו של הנשיא טראמפ ותמיכתה של ישראל נותרו בעינם". לנשיא אסד צריך להיות ברור שמאמציו הבלתי אחראיים להשגת נשק להשמדה המונית ושימוש בו, התעלמותו הבוטה מהדין הבינלאומי ונכונותו לאפשר לאיראן ושלוחותיה להתבסס צבאית בסוריה - מסכנים את סוריה", מסר.⁴⁷

פירוק משטר אסד מנשק כימי מהווה דוגמה למהלך בו ישראל השפיעה על המערכת הבינ"ל ובעיקר על ארה"ב לפעול לנטרול איום אסטרטגי חמור, אולם במקרה זה ישראל לא הייתה שותפה פעילה להסכם ולהשמדה בפועל של הנשק הבלתי קונבנציונלי של משטר אסד. אולם נראה כי משטר אסד הערים על ארה"ב ושימר יכולות תקיפה כימיות כך שישראל והמערכת הבינ"ל נדרשות להמשיך ולהתמודד עם האיום.

ההתמודדות עם איום הגרעין האיראני

האיום האיראני, ובמוקדו התנהלותה של איראן בתחום הגרעין, הוא סוגיה מרכזית במזרח התיכון ובמערכת הבינלאומית מזה שני עשורים, והוא ימשיך להימצא במרכז תשומת הלב גם בשנים הבאות. תכנית הגרעין האיראנית מעוררת דאגה רבה בישראל ובמדינות נוספות, עקב החשש שאיראן חותרת ליצר נשק גרעיני, שיהווה איום קיומי על ישראל ועל מדינות נוספות.

ב-15 בדצמבר 2000 הכריז האייתוללה עלי חמינאי בדרשת יום השישי: "עמדתה של איראן היא שיש לעקור מן האזור את הגידול הסרטני המכונה ישראל".

הנשיא אחמדינג'אד קרא בנאום שנשא בוועידה שכותרתה " העולם ללא ציונות", שנערכה בטהרן ב-26 באוקטובר 2005, להשמדתה של מדינת ישראל: "האימאם היקר שלנו ציווה למחוק את המשטר כובש-ירושלים הזה מתוך דפי הזמן". דבריו פורשו כקריאה "למחוק את ישראל מעל פני המפה".

הצעדים הראשונים לקידום תכנית גרעין באיראן, נעשו עוד בתקופת שלטונו של השאה. אולם ב-1979 לאחר המהפכה, הורה חומייני לעצור את התכנית. רק ב-1987 לאור לקחי המלחמה עם עיראק, החליט המשטר האסלאמי לחזור ולקדם את תכנית הגרעין, כשהתברר לאיראנים שעיראק חותרת שוב להשגת נשק גרעיני ושבדיה היו כבר נשק כימי וביולוגי ומאגר של טילים בליסטיים.

במהלך שני העשורים האחרונים נזהרה ההנהגה האיראנית מכל אמירה או רמז על כך שהיא חותרת להשגת נשק גרעיני. לטענת האיראנים, אין להם כל כוונה ועניין לפתח נשק גרעיני, ותוכנית הגרעין שלהם נועדה לצרכי שלום בלבד. לגרסתם, הם מבקשים לבנות כורי כוח גרעיניים לשם הפקת אנרגיה, משום שמאגרי הנפט והגז הטבעי של איראן אינם בלתי מוגבלים. לשם כך הם בונים מעגל דלק גרעיני שלם, משום שהם מבקשים שלא להיות תלויים בעניין זה במדינות אחרות.

48

מרכיבים רבים של תכנית הגרעין האיראנית נחשפו בשנים האחרונות - על ידי קהילות מודיעין מערביות, ועל ידי פקחי הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית. גם איראן עצמה נאלצה, בעל כורחה, לחשוף חלקים מתוכנית הגרעין שלה, מחשש שאלה ייחשפו על ידי גורמים אחרים, אם כי במקביל היא ממשיכה להסתיר חלקים אחרים של התוכנית.⁴⁹ המידע הרב שהצטבר אודות תכנית הגרעין האיראנית, אינו מותר מקום לספק שאיראן אכן נמצאת בדרכה לנשק גרעיני, ובלוח זמנים קצר יחסית.

ניתן להצביע על מספר סיבות עיקריות לרצונה של איראן להשיג נשק גרעיני:

צרכי הגנה והרתעה - על רקע משקעי המלחמה נגד עיראק (1980 – 1989) במהלכה הפעילה עיראק נשק כימי וטילי קרקע – קרקע. איום זה הוסר בעקבות כיבוש עיראק ע"י ארה"ב ב-2003.

האיום האמריקאי - איראן מעריכה מזה כעשור כי ארצות-הברית עלולה לבצע נגדה מהלך צבאי נרחב - כפי שעשתה בעיראק ובאפגניסטן – או פעולה מוגבלת נגד אתרי הגרעין שלה. לאור איום זה איראן מעריכה כנראה, כי הדרך להרתיע מעצמת-על מלתקוף אותה היא על ידי השגת נשק גרעיני.

שאיפה להגמוניה - במפרץ הפרסי, ובמזרח התיכון בכלל (זו שאיפה היסטורית של איראן עוד מתקופת שלטון השאה, אולם המשטר האסלאמי הוסיף על השיקול האסטרטגי שמאחורי החתירה להגמוניה גם שיקול אסלאמי-דתי). המשטר האסלאמי בטהראן רואה בהשגת נשק גרעיני, מרכיב מרכזי בבניית ההגמוניה האזורית ובביסוס מעמדה כמעצמה גם בזירה העולמית.

ישראל - איראן רואה בהשגת נשק גרעיני גם את האמצעי לערעור הדומיננטיות הצבאית ממנה נהנית ישראל ואף הביעה בפומבי את שאיפתה להביא להשמדתה של מדינת ישראל.

שיקולי פנים - המשטר האסלאמי רגיש למעמדו הפנימי, ומצוי בחשש מתמיד כי גורמים פנימיים וחיצוניים עלולים לחתור תחתיו ולנסות להפילו. המשטר סבור כי השגת נשק גרעיני תקנה לו יוקרה פנימית, תלכד את העם סביבו ותחזק אותו.

במקביל לתהליך העשרת האורניום כבסיס ליצור החומר הבקיע הדרוש לשם יצור פצצת הגרעין פועלת איראן לפיתוח וייצור אמצעי השיגור. בשונה מתוכנית הגרעין, שהיבטיה הצבאיים מוסתרים ומוכחשים על ידי האיראנים, איראן מציגה באופן גלוי את הישגיה בתחום פיתוח טילים בליסטיים ארוכי הטווח (סדרת טילי השהאב), שאיראן שוקדת על הגדלת הטווח שלהם ושיפור רמת דיוק פגיעתם.

ארה"ב, מדינות המערב וישראל פועלות למנוע מאיראן להשיג נשק גרעיני או לפחות לעכב ככל האפשר את התהליך. במשך שנים הופעלו נגד איראן לחץ דיפלומטי וסנקציות כלכליות, לשם ריסון שאיפותיה בתחום זה, ומקורות זרים דווחו על פעולות חשאיות שונות, בהן חיסול מדעני גרעין ושיבוש פעולתם של מתקני הגרעין. בנוסף, אמצעי התקשורת עסקו בהרחבה באפשרות של תקיפת מתקני הגרעין באיראן על ידי ישראל, ארצות הברית ומדינות נוספות.

במהלך השנים 2011 – 2013 נקטו המדינות המערביות (בהמשך הצטרפו אליהן גם רוסיה וסין) בסנקציות נגד איראן, שהלכו והחריפו, על מנת לאלץ את איראן לעצור את תכנית הגרעין שלה.

הסנקציות הכלכליות פגעו קשות בכלכלה האיראנית ואילצו אותה להיכנס לשיחות על מנת למנוע את קריסתה הכלכלית. הסנקציות גם השפיעו על תוצאות הבחירות באיראן והביאו לניצחונו של חסן רוחאני על הנשיא המכהן באותה עת אחמדינג'אד. רוחאני שהבטיח כי אם יבחר יביא להסרת הסנקציות מארצו ולגישה ליברלית יותר בנושאי פנים אכן פתח במשא ומתן מול המעצמות תוך הפגנת "פנים מחייכות" ונכונות להגיע להבנות בתחום תכנית הגרעין בתמורה להסרת הסנקציות. ב-24 בנובמבר 2013 הודיעו שרי החוץ של שש המעצמות: ארה"ב, בריטניה, צרפת, רוסיה, סין וגרמניה כי הצליחו להגיע להסכם ביניים עם איראן בנוגע לתוכנית הגרעין שלה. במסיבת עיתונאים משותפת לשרי החוץ של

המעצמות ואיראן, הקריאה שרת החוץ של האיחוד האירופי, קתרין אשטון, הצהרה ובה נאמר כי: "הסכם הביניים יוצר זמן ומקום למציאת פתרון כולל בסוגיית הגרעין האיראנית."⁵⁰

ברשות האיראנים הייתה ביולי 2015 תשתית גרעינית רחבה, שכללה כור מים כבדים בעל כושר ייצור של פלוטוניום ברמה צבאית, אשר עמד להיות מושמש במהלך 2016. כמו כן היו באיראן עשרות אלפי צנטריפוגות להעשרת אורניום – ביניהן כעשרים אלף מופעלות, בכללן כאלפיים צנטריפוגות מתקדמות מדגם IR-2M, שכושר ההעשרה שלהן היה כפול משל הצנטריפוגות השכיחות יותר מדגם IR-1; ועוד כעשרת אלפים צנטריפוגות מוכנות להפעלה.⁵¹

הסכם הגרעין עם איראן⁵²

ב- 14 ביולי 2015, הושג בווינה הסכם בין איראן לשש המעצמות על תכנית הגרעין של איראן. ההסכם אפשר לעצור את האצת והרחבת תכנית הגרעין האיראנית, והביא להתפרקותה של איראן מחלק מנכסיה הגרעיניים. ההסכם הביא להשמדת ליבת הכור באראק, ולפירוק ואחסנה של מרבית הצנטריפוגות, למעט כמה אלפים (מהדגם המיושן, IR-1) שממשיכות להעשיר אורניום. כ-12 טונות של אורניום מועשר ברמה נמוכה, שעלולים היו לשמש להזין מאמץ להעשרה גבוהה יותר – הוצאו עפ"י ההסכם אל מחוץ לגבולות איראן (לרוסיה).

ההישג המרכזי של ההסכם, מבחינת איראן היא הסרת הסנקציות במצב בו, היא הפכה למדינה סף גרעינית. המשמעות היא שאיראן יכולה בזמן קצר להפוך ממדינת סף למדינה בעלת יכולת גרעינית צבאית.

ההישג המרכזי מבחינת ארה"ב הוא שאם איראן תחליט להפר את ההסכם, ייקח לאיראן כשנה להגיע לפצצה, שזה לדעת ארה"ב מספיק זמן כדי לעצור אותה. לפני כן, האמריקאים טוענים שהאיראנים היו קרובים יותר לפצצה גרעינית, ברמה של חודשים ספורים.

עמדתה של ישראל בסוגיית הנשק הגרעיני האיראני

במהלך 2012, על פי עדויות מהימנות ממקורות שונים – כולל הסברים מפורטים מפיו של שר הביטחון של ישראל באותה עת באמצעי התקשורת – האופציה הצבאית לעצור את המיזם הגרעיני האיראני בהיבטיו המדאיגים נשקלה ברצינות רבה, אבל ירדה מהפרק מסיבות שונות. הערכתם של ראש ממשלת ישראל ושל שר הביטחון, כמו גם של מומחים רבים, הייתה כי האיראנים אינם צפויים לוותר במו"מ, ובהסכם דיפלומטי, על השאיפה להגיע בהקדם האפשרי ליכולת גרעינית סף-צבאית או צבאית; וכי על כן האופציה המעשית היחידה לסיכול המהלך הגרעיני האיראני – שהלך וצבר תאוצה רבה החל מהקיץ של 2011 – היא מבצע של צה"ל. זאת, גם אם מימושה יוביל למלחמה קשה, שהוצגה בכל מקרה כרע במיעוטו בהשוואה להצטיידות של איראן בנשק גרעיני, תרחיש שלוח הזמנים שלו הלך והתקצר – שר הביטחון דיבר באותם ימים על "חלון פגיעות" ("window of vulnerability") איראני בטרם ייסגר, וחלופת הסיכול הצבאי תתפוגג.

אולם, ההערכה כי האיראנים אינם צפויים לוותר בערוץ הדיפלומטי על המהלך הגרעיני הסף-צבאי המוביל להתחמשות גרעינית – התבדתה.

הנשיא אובאמה והממשל בוושנינגטון צדקו, בדיעבד, שהסכם הגרעין ניתן בכל זאת להשגה במשא ומתן – אם כי כמובן, במשתמע, רק תמורת חבילת פיצוי, או "שוחד", אשר תהיה בהתאמה שוות-ערך או יותר, בעיני האיראנים, לוויתור על המהלך הגרעיני לשנים ארוכות. התשלום לאיראן היה צריך לספק לאיראנים מענים הולמים הן בתחומי הכלכלה החנוקה ע"י העיצומים, וביחס למצור ולבידוד הדיפלומטיים שהגדירו את איראן כמדינה סוררת בזירה הבינלאומית, והן בהיבטים האסטרטגיים.⁵³

אם ההסכם יתקיים, ויקויים כהלכתו, הוא מונע את גירעונה הצבאי של איראן ל-15 שנים לפחות. ואכן מוערך כאן שאיראן צפויה לקיים את החלק הגרעיני של ההסכם כל עוד הוא בתוקף – מהטעמים המפורטים מטה, ובחלק 2 של ה- JCPOA (אמנם יתכן שהאיראנים "יזיפו" או "יגנבו פינות", אבל לא באופן שיקרב אותם מהותית להצטיידות בנשק גרעיני).

54

מדינת ישראל בהנהגת ראש הממשלה נתניהו מתנגדת באופן עקבי להסכם בין 6 המעצמות לאיראן וטוענת כי מדובר בהסכם רע שמתיר בידי איראן את האפשרות לשוב למרוץ לייצור הפצצה בכל עת שתרצה בכך ובלוח זמנים קצר.

ערב פתיחת שיחות הגרעין בין איראן לשש המעצמות, באחד מנאומיו החשובים ביותר מעל במת העצרת הכללית של האו"ם, ניסה ראש הממשלה נתניהו לקרוע את המסכה מעל פרצופו של נשיא איראן חסן רוחאני, ושיגר איום מפורש לטהרן ומסר לארה"ב: "אם ניאלץ - נפעל לבד מול משטר האייתוללות".

נתניהו ניסה לשכנע את העולם שלא להתפתות למילים הפייסניות המגיעות מטהרן על תכנית הגרעין, ולהיזהר מתרמית איראנית שמטרתה למשוך זמן בדרך לפצצה: "רוחאני לא נשמע כמו אחמדינג'אד, אבל בכל הנוגע לתכנית הגרעין של איראן ההבדל היחידי ביניהם הוא זה: אחמדינג'אד הופיע בעור של זאב, ורוחאני הוא זאב בעור של כבש".⁵⁵

בנאום לרגל 40 שנה למלחמת יום הכיפורים, רמז ראש הממשלה לאיראן, על רקע פתיחת שיחות הגרעין: "הלקח מ-1973 - לעולם לא לזלזל באיומים, לעולם לא להתעלם מסימני הסכנה, לעולם לא לוותר מראש על מכת מנע".⁵⁶

"לקחי המערכה היא מלווים אותנו בארבעת העשורים האחרונים", אמר נתניהו בנאומו במליאה. "הם שזורים בתובנות המצטברות מיתר המלחמות והקרבות בהם עמדנו. הלקח הראשון הוא לעולם לא לזלזל באיומים, לעולם לא לזלזל באויב, לעולם לא להתעלם מסימני הסכנה. הלקח השני הוא **שאסור לוותר מראש על מכת-מנע**".⁵⁷

נתניהו סייג עם זאת את דבריו בנוגע למכת מנע: "לא בכל מצב דרושה מכה כזאת ויש לשקול את הדברים בכובד ראש ובזהירות, אבל ישנם מצבים בהם המחשבה על התגובה הבינלאומית לצעד כזה אינה שקולה למחיר הדמים שנשלם על ספיגת מכה אסטרטגית שעליה ניאלץ להגיב מאוחר יותר, אולי מאוחר מדי. מלחמת מנע היא מן ההחלטות הקשות ביותר שממשלה נדרשת לקבל כי לעולם היא לא תוכל להוכיח מה היא קורה אלמלא הייתה פועלת".

ההסכם מיטיב עם האיראנים בתחום הגרעיני, בכך שהוא מאפשר להם להתקדם בפיתוח צנטריפוגות בעלות יכולת העשרה פי כמה מונים מצנטריפוגות ה-IR-1 שבשימוש עד כה, וגם להשתמש בצנטריפוגות החדשות להעשרה החל מהשנה ה-11 להסכם, כאשר יותר להם לייצר 200 צנטריפוגות מתקדמות בכל שנה ("החל מסוף השנה העשירית", כלומר מ-2025 ואילך). אם ההסכם יתבטל בטרם עת, יוכלו האיראנים להשיב את נכסיהם הגרעיניים שהיו קיימים ב-2015 על כנם, אבל הדבר יארך זמן מה. עם פקיעת ההסכם ב-2030, יוכלו האיראנים להעשיר אורניום ללא הגבלת רמה או כמויות, ולבנות שוב כורי מים כבדים.

שתי סוגיות מרכזיות שצריכות להטריד את ישראל:⁵⁸

סוגיית הלגיטימציה לאיראן להעשרת אורניום בשטחה. ההעשרה כרגע מוגבלת אבל בעוד כמה שנים היא לא תהיה מוגבלת. אסור לאיראן לייצר פצצות אבל את כל השאר היא יכולה לעשות וזה ההישג המרכזי של איראן.

הסוגיה השנייה היא נושא המחקר והפיתוח. איראן יכולה כאמור להמשיך ולפתח צנטריפוגות מתקדמות שיכולות להעשיר אורניום בקצב הגבוה משמעותית בהשוואה לצנטריפוגות המצויות כיום ברשותה מדגם מיושן יחסית. המשמעות היא שבעוד כמה שנים יהיו באיראן דגמים חדשים ומתקדמים של צנטריפוגות כך שאיראן לא תזדקק להרבה צנטריפוגות ולאתרים ענקיים כדי להגיע לאותה מטרה.

במצב הנוכחי, שבו עדיין אין לאיראן נשק גרעיני, עומדת בפניה שאלה כפולה: האם לפתח את הנשק עצמו, או להסתפק בבניית יכולת לייצר נשק גרעיני, ולעצור על הסף, במרחק של כמה חודשים מייצור הנשק, מבלי לייצרו בפועל. ואם איראן תחליט לייצר את הנשק בפועל - מתי יהיה העיתוי הנכון בעיניה לעשות זאת.

סיכום

במהלך שלושת העשורים האחרונים פעלה ישראל, פעמיים על פי "דוקטרינת בגין" על מנת למנוע השגת יכולת צבאית גרעינית ע"י מדינות עוינות אשר עלולות היו להתפתח לאיום קיומי עבור ישראל. ניתן להעריך כי השמדת הכור בסוריה, בעלת בריתה האסטרטגית של איראן, שמשגה גם כאיתות לאיראן כי אם לא תחדל ממאמציה להשיג נשק גרעיני יתכן וישראל תאלץ להפעיל את "דוקטרינת בגין" בפעם נוספת.

היתרון של איראן במעמדה כמדינת סף גרעינית הוא, שאיראן תוכל להמשיך לטעון - ולהלכה בצדק, שאין בידיה נשק גרעיני ושאינה מתכוונת לפתחו, ובכך תנסה לצמצם את המחר שתידרש לשלם בזירה הבינלאומית עקב פיתוח הנשק. יתכן כי בתרחיש זה איראן גם תימנע מלפרוש מהאמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני, ותמשיך לטעון שהיא ממלאת אחר התחייבויותיה הבינלאומיות. יתר על כן, במצב זה תוכל איראן להפיק חלק מהיתרונות הנובעים מהשגת נשק גרעיני - גם אם לא את כולם - ובעיקר תשיג הרתעה אסטרטגית חלקית מול האפשרות של התקפה עליה, גם אם הרתעה זו לא תהיה מידית, כל עוד לא יהיה בידיה הנשק הגרעיני עצמו.⁵⁹

ככל שאיראן מוסיפה להתקדם אל עבר יכולת גרעינית מבצעית, כך משתנה גם גישתן של מדינות ערביות וטורקיה בסוגיית הגרעין. מדינות במזה"ת בהן: סעודיה, איחוד האמירויות הערביות, מצרים, טורקיה ועוד, החלו בפיתוח מואץ של יכולות גרעיניות אזרחיות כמענה לאתגר האיראני. יכולות טכנולוגיות ותשתיות של גרעין אזרחי עלולות להוות בסיס לפיתוח נשק גרעיני בהמשך.

מבחינת ישראל קימות שתי סוגיות נוספות המהוות סכנה משמעותית עבורה, שלא נכללו בהסכם: איסור פיתוח טילים ארוכי טווח ותמיכה בטרור. איראן ממשיכה לתמוך בארגוני טרור ומנצלת את הפרצות בהסכם וממשיכה לפתח את מערך הטילים הבליסטיים שלה.

המהלכים הדיפלומטיים של ששת המעצמות שהובילו להסכם עם איראן הביאו לדחייה בפרויקט הגרעין האיראני אך לא לחיסולו והותירו בידי איראן את היכולת להחליט אם ומתי להשיג את הפצצה. לפיכך מאבקה של ישראל באיום הגרעין האיראני רחוק מסיומו ועל ישראל לעקוב בקפידה אחר הנעשה בתכנית הגרעין האיראנית ולהיות נכונה גם לפעול צבאית, כאופציה אחרונה, על מנת למנוע מאיראן השגת נשק גרעיני.

ישראל טוענת כי ההסכם עם איראן הוא הסכם רע, וכי ארה"ב לא ניצלה את החולשה האיראנית ב-2015 לשם השגת הסכם טוב יותר. השאלה העיקרית כיום, היא מה יעשה נשיא ארה"ב, דונלד טראמפ שמתנגד להסכם בתוקף.

הערות

¹ מיכאל בר זוהר, כעוף החול, שמעון פרס הביוגרפיה, ידיעות אחרונות, הוצאת חמד, 2006, ע"מ 293.

² מיכאל בר זוהר, כעוף החול, שמעון פרס הביוגרפיה, ידיעות אחרונות, הוצאת חמד, 2006, ע"מ 297.

³ אבנר כהן, ישראל והפצצה, הוצאת שוקן, 2000, ע"מ 257.

⁴ "אשכול: לא נהיה ראשונים להכנסת נשק גרעיני למזה"ת", הארץ, 19 במאי 1966.

⁵ אבנר כהן, ישראל והפצצה, הוצאת שוקן, 2000, ע"מ 20.

⁶ אבנר כהן, ישראל והפצצה, הוצאת שוקן, 2000, ע"מ 21.

⁷ יגאל אלון, מסך של חול, הקיבוץ המאוחד, 1968, ע"מ 401 – 402.

⁸ יצחק בן ישראל, תפיסת הביטחון של ישראל, מודן ההוצאה לאור ומשרד הביטחון ההוצאה לאור, 2013, ע"מ 78.

⁹ יצחק בן ישראל, תפיסת הביטחון של ישראל, מודן ההוצאה לאור ומשרד הביטחון ההוצאה לאור, 2013, ע"מ 81 – 82.

¹⁰ יוסי מלמן, פרשנות: ישראל לא תאפשר למדינות האזור לפתח גרעין, הארץ, 24 באפריל 2008.

¹¹ מיכאל בר זוהר, כעוף החול, שמעון פרס הביוגרפיה, ידיעות אחרונות, הוצאת חמד, 2006, ע"מ 355.

¹² מיכאל בר זוהר, כעוף החול, שמעון פרס הביוגרפיה, ידיעות אחרונות, הוצאת חמד, 2006, ע"מ 356.

¹³ ירון דרוקמן, הפצצת הכור בעיראק והמכתב הסודי של פרס, ynet, 8 ביוני 2013.

¹⁴ שם.

¹⁵ שם.

¹⁶ שם.

- 17 אבנר כהן, לקחי הפצצת הכור אוסיראק, הארץ, 4 בנובמבר 2011.
- 18 שם.
- 19 ירון דרוקמן, הפצצת הכור בעיראק והמכתב הסודי של פרס, ynet, 8 ביוני 2013.
- 20 יוסי מלמן, הבית הלבן: הכור בסוריה לא נועד למטרות שלום, הארץ, 24 באפריל 2008.
- 21 יוסי מלמן, פרשנות: ישראל לא תאפשר למדינות האזור לפתח גרעין, הארץ, 24 באפריל 2008.
- 22 עמוס הראל, שם הקוד: אריזונה, הניו יורקר חושף: כך תקפה ישראל את הכור הגרעיני בסוריה, הארץ, 10 בספטמבר 2012.
- 23 עמוס הראל, שם הקוד: אריזונה, הניו יורקר חושף: כך תקפה ישראל את הכור הגרעיני בסוריה, הארץ, 10 בספטמבר 2012.
- 24 עמוס הראל, שם הקוד: אריזונה, הניו יורקר חושף: כך תקפה ישראל את הכור הגרעיני בסוריה, הארץ, 10 בספטמבר 2012.
- 25 שם.
- 26 שם.
- 27 יוסי מלמן ודן רביב, השמדת הכור הסורי: הסיפור שלא סופר, הארץ, 3 באוגוסט 2012.
- 28 שם.
- 29 שם.
- 30 שם.
- 31 עמוס הראל, שם הקוד: אריזונה, הניו יורקר חושף: כך תקפה ישראל את הכור הגרעיני בסוריה, הארץ, 10 בספטמבר 2012.
- 32 יוסי מלמן ודן רביב, השמדת הכור הסורי: הסיפור שלא סופר, הארץ, 3 באוגוסט 2012.
- 33 רועי סמיוני, כור לייצור פלוטוניום או מפעל לבניית פצצת אטום? ynet, מרס 21, 2018.
- 34 יוסי מלמן ודן רביב, השמדת הכור הסורי: הסיפור שלא סופר, הארץ, 3 באוגוסט 2012.
- 35 יוסי מלמן, הבית הלבן: הכור בסוריה לא נועד למטרות שלום, הארץ, 24 באפריל 2008.
- 36 יצחק בן חורין, אושר ההסכם לפירוק הנשק הכימי בסוריה, ynet, 28 בספטמבר 2013.
- 37 שם.
- 38 שם.
- 39 היום שאחרי פינוי הנשק הכימי: "חשש שאסד מסתיר עוד", וואלה, 24 ביוני 2014.
- 40 דן ארקין, זוועות אידיליב: מטוסים סוריים תקפו בפצצות גז סארין וכלור, מאות הרוגים ופצועים. תגובות קשות בעולם, Israel defense, 5 באפריל 2017.
- 41 עמרי נחמיאס, בתגובה למתקפה הכימית: ארה"ב שיגרה עשרות טילים נגד צבא אסד, וואלה, 7 באפריל 2017.
- 42 המתקפה הכימית בסוריה: "משפחות התחבאו במקלטים ממוגנים, אבל הגז נכנס פנימה", ynet, אפריל 9, 2018.
- 43 ארה"ב, בריטניה וצרפת תקפו בסוריה בתגובה לתקיפה הכימית של אסד, הארץ, אפריל 14, 2018.
- 44 טל לב רם, ישראל עוצרת את חלוקת ערכות המגן לאזרחים, גל"צ, 19 בינואר 2014.
- 45 דוד פרידמן, השמדת הנשק הכימי בסוריה- לקחים, תובנות והשלכות על ישראל, עדכן אסטרטגי, כרך 16, גיליון 4, ינואר 2014.
- 46 שם.
- 47 ארה"ב, בריטניה וצרפת תקפו בסוריה בתגובה לתקיפה הכימית של אסד, הארץ, אפריל 14, 2018.
- 48 ראה לדוגמה" הארגון לאנרגיה אטומית של איראן: תכניות ותכנונים, "אטלאעאט (טהראן) 3), במרץ 9, 1993, NES-067-93 ; FBIS, ראיון על איכבר האשמי רפסנג'אני ל ABC 24, - ב-מאי ; 1993 דברי שר החוץ האיראני, כמאל חראזי, הארץ 7, באוקטובר ; 1997, דברי שר ההגנה עלי שמחאני ל-אל-שרק אל-אווסט 5, FBIS-NES-2002-0205 - בפברואר 2008.
- 49 אפרים קם, מדיניות הגרעין של איראן, שאיפות איראן להגמוניה אזורית, המכללה האקדמית נתניה, נובמבר 2010.
- www.netanya.ac.il/.../Irans%20Ambitions%20for%20Regional%20Hege
- 50 אנשיל פפר, הסכם היסטורי בין איראן והמעצמות בשיחות הגרעין בז'נבה, הארץ, 24 בנובמבר 2013.
- 51 עודד ברוש, ארצות הברית, איראן, ישראל, וההסכם הגרעיני ב- 2018 - היבטים אסטרטגיים ובינלאומיים, המכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה, ינואר 2018.
- 52 עיקרי הסכם הגרעין עם איראן: הסנקציות, הפיקוח והיישום, ynet, 15 ביולי 2015.
- 53 עודד ברוש, ארצות הברית, איראן, ישראל, וההסכם הגרעיני ב- 2018 - היבטים אסטרטגיים ובינלאומיים, המכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה, ינואר 2018.
- 54 עודד ברוש, ארצות הברית, איראן, ישראל, וההסכם הגרעיני ב- 2018 - היבטים אסטרטגיים ובינלאומיים, המכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה, ינואר 2018.
- 55 עדי גולד, נתניהו: אם ניאלץ, נעמוד לבד מול איראן, ynet, 15 באוקטובר 2013.
- 56 מורן אזולאי, נתניהו: סור לוותר מראש על מכת מנע, ynet, 15 באוקטובר 2013.
- 57 מורן אזולאי, נתניהו: סור לוותר מראש על מכת מנע, ynet, 15 באוקטובר 2013.
- 58 עמיר רפפורט, שנה ליישום הסכם הגרעין עם איראן, Israel defense, 5 בינואר 2017.
- 59 אפרים קם, מדיניות הגרעין של איראן, שאיפות איראן להגמוניה אזורית, המכללה האקדמית נתניה, נובמבר 2010.
- www.netanya.ac.il/.../Irans%20Ambitions%20for%20Regional%20Hege